

AL VOLTANT DE LA SUBSTITUCIÓ I EL CANVI LINGÜÍSTICS. ELS CASOS D'ELX I ALACANT DURANT LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX

Brauli MONTROYA I ABAD

1. AL VOLTANT DE LA SUBSTITUCIÓ I EL CANVI LINGÜÍSTICS

1.1. Dues branques importants de la nostra ciència lingüística s'han dedicat en èpoques passades a l'estudi de la substitució i el canvi en la llengua: la lingüística històrico-comparativa i la dialectologia. La primera ho ha fet des d'un punt de mira diacrònic, i la segona, d'una manera més tangencial, s'ha fixat en la sincronia i la repartició territorial. En un principi (segle XIX), ambdues branques mantenien interessos diferents. La històrico-comparativa, i la teoria filla que en sorgí dels neogramàtics, parlava de la infal·libtat i regularitat de les lleis fonètiques en la seua evolució al llarg del temps; els canvis graduals del llatí vulgar havien donat lloc, per exemple, a les llengües romàniques. Per la seua banda, la dialectologia, i el seu mètode de la geografia lingüística, es limitaven a la descripció dels dialectes i de llurs fronteres.

L'obra fonamental per a la comprensió del valencià meridional, *Die Mundart von Alacant*, de Barnils (1913), pertany al corrent neogramàtic. I «Una mica de dialectologia catalana», d'Alcover (1908) s'agrupa entre les primeres obres sobre geolingüística (v. Gimeno, 1982 b). A partir de J. Jud (1915) i Menéndez Pidal, aquest amb *Orígenes del español* (1926), ambdues metodologies s'uneixen per a significar que els diferents estrats cronològics es poden veure plasmats sincrònicament sobre un mapa dialectal. Així, hi haurà territoris més conservadors on els canvis lingüístics d'altres zones més progressistes encara no s'hauran produït. En aquesta línia d'investigació es troba la *Gramàtica Històrica Catalana* de Badia (1951) i els diversos treballs de Sanchis Guarner i Joan Veny (*passim*).

L'estructuralisme, amb Saussure (1916), Jakobson (1931), Martinet (1955) i Co-seriu (1958), malgrat haver constituït una utilíssima aportació teòrica, oblida el desenvolupament del canvi lingüístic entre el seu sistema originari i el sistema punt d'arribada, alhora que considera aquests sistemes com a homogenis (v. Gimeno, 1982 c). Dins d'aquesta metologia comptem a casa nostra amb els treballs d'Alarcos Llorach sobre fonologia catalana (Alarcos, 1953 i 1973).

1.2. Va ser Uriel Weinreich, el precursor de gran part de la sociolingüística que es fa avui, qui va definir per primera vegada el concepte de substitució lingüística (v. Weinreich, 1953). Ell partia d'una situació bilingüe on hom canviava d'un ús habitual d'una de les llengües a un ús propi de l'altra:

«...can a bilingual's speech in language A become BY DEGREES so strongly influenced by language B as to be indistinguishable from B?» (WEINREICH, 1953, p. 68)

És a dir, la qüestió resideix a saber si els successius canvis (graduals) origi-

nats en una llengua (A, per exemple) a causa de l'altra amb la qual conviu (B, per exemple), poden portar la primera a ser completament substituïda per la segona.

Weinreich parlava de *language shift* («canvi lingüístic») sense distingir si aquest canvi era parcial o total. Aracil (1974, pp. 54-61) es refereix a «substitució» quan hi ha un canvi total d'una llengua per una altra. [Els traductors al castellà de Fishman (1968) donen «desplaçament» per *shift* (veg. 1979)].

Weinreich també parlava indistintament de canvis en l'estructura lingüística i de canvis en l'ús idiomàtic. Per a ell, doncs, ambdós processos es coordinaven envers l'extinció d'un dels idiomes en litigi. L'exemple estudiat per ell és el del reto-romànic i l'alemany (dues varietats geogràfiques parlades a Suïssa), que entren en contacte al Cantó dels Grisons. La varietat romànica rep més influències de la corresponent germànica que aquesta darrera de la primera. D'això resulta que el reto-romànic introdueix constantment elements fonètics, gramaticals i lèxics, foranis, en el seu sistema propi, i, a més a més, perd àmbits d'ús a càrrec dels seus parlants, els quals s'estimen més emprar la varietat alemanya en determinades situacions més formals.

En suma, a partir de Weinreich cal filar prim en la barreja de conceptes que s'acumula sota l'etiqueta de *language shift*. Així, hi haurà quatre menes de canvi: estructural i d'àmbits d'ús, a un nivell, i canvi parcial (qualsevol dels dos anteriors) i canvi total, a un altre nivell. El total pot rebre també els noms de substitució o desplaçament.

1.3 El canvi parcial estructural ha estat estudiat més a fons per l'anomenada «sociolingüística estricta», de la qual és el màxim exponent William Labov (1965 i 1978). Per bé que hom compta amb els factors socials, el centre d'interès és lingüístic. Diverses formes (fonètiques, sobretot) són estudiades en les seves realitzacions (al·lofòniques) a través de les diferents classes socials atenent motius de prestigi, bàsicament. Aquesta estratificació social farà que unes classes imiten les altres i que les formes innovadores s'escampen. La variació es plasmarà, fins i tot, al nivell de registres personals seguint una gradació per estils contextuals. Labov va fer possible, doncs, d'observar un canvi lingüístic en curs, malgrat la creença contrària de l'estructuralisme. S'ha d'entendre, per tant, que tot sistema lingüístic és heterogeni, però amb un ordre.

La variació copsada a través de les generacions, permet Labov d'entreveure un *temps aparent* en el decurs d'un canvi. L'observació d'aquest en el *temps real* només serà possible quan hom compte amb el testimoni d'investigacions realitzades amb anterioritat sobre el mateix tema (Atlas Lingüístics, per exemple).

Hi ha cinc principis empírics en la teoria del canvi lingüístic: restricció (*constraint*), transició (*transition*), inserció (*embedding*), avaluació (*evaluation*) i actuació (*actuation*). La (o les) restricció (-ns) determina (-en) el sentit o direcció del canvi; la transició és la localització del canvi entre dues etapes; la inserció planteja l'existència i moviment del canvi entre variables socials i lingüístiques; l'avaluació és la que fan els parlants dels canvis que produeixen, i, per últim, l'actuació és el problema de la implicació contextual del canvi (Weinreich, Labov and Herzog, 1968, pp. 183-187).

1.4. Ja he advertit més amunt (paràgraf 1.2.) que Fishman entén per «desplaçament» d'una llengua el seu canvi total per una altra (Fishman, 1968 i 1979, pp. 135-180). El concepte que hi oposa és el de manteniment; aleshores tenim manteniment *versus* desplaçament. Fishman n'estudia cinc menes de casos: 1) el pas del llatí als romanços a Europa; 2) la implantació de l'anglès i el castellà a Amèrica;

3) l'adopció de l'anglès i el francès a Àsia i Àfrica com a llengües de cultura; 4) la russificació de les poblacions controlades pels soviètics, i 5) el desplaçament de les llengües europees importades a Àsia i Àfrica en benefici de les vernacles.

Fishman, com a sociòleg del llenguatge, més que sociolingüista, adreça el seu interès als usos i als hàbits lingüístics. Analitza el grau de manteniment i desplaçament a partir de les configuracions de domini en persones bilingües, idea que ja havia estat aportada per Weinreich en el seu moment (Weinreich, 1953, p. 80), i que ara desenvolupa Fishman àmpliament. Es tracta de descriure les diverses situacions lingüístiques i de veure posteriorment quina llengua és usada majorment en cada situació; així s'arribarà a configurar una de les llengües com a dominada i l'altra com a dominant.

Als cinc casos citats, al principi del paràgraf cal afegir el de les llengües dels immigrants als Estats Units en èpoques passades d'aquest segle. Realment és un dels motius principals per al naixement de la sociolingüística americana. Ara bé, cal dir que en aquest cas, com en els dels números 3) i 5), esmentats més amunt, el terme «desplaçament» és el més escaient. Tanmateix, no cobriria la descripció dels casos 1), 2) i 4), ja que aquí, les llengües que inicialment eren dominades no s'han «desplaçat» (d'un lloc a un altre, hem d'entendre, necessàriament), sinó que han desaparegut del mapa: el llatí no és viu avui en cap de lloc, per exemple... També es trobaran en aquesta situació casos presents i europeus com l'occità i el gaèlic; és evident que aquestes llengües no podran mai «desplaçar-se» del seu territori una vegada els seus parlants hagen renunciat a usar-les en els contextos familiars i generacionals on encara es conserven. És a dir, podrem parlar de «desplaçament» mentre a la llengua dominada li quede alguna posició...

1.5. Sembla més adequat a causa de la seua alta aplicabilitat el terme «substitució», usat per Aracil (1974, pp. 55-61) i definit com una redistribució d'unitats lingüístiques dins un àmbit comunicatiu. La substitució és un desplaçament de frontera i hi cal un previ contacte entre comunitats lingüístiques. Després hi ha un aspecte quantitatiu (nombre de parlants i freqüències d'ús) i un altre de qualitatiu (sectors específics de parlants i camps d'activitat o funcions diferenciades):

«En qualsevol cas, la substitució és un procés —i tot procés és més o menys gradual: no és cap llamp instantani—. De fet, la substitució lingüística és quasi sempre un procés històric de *llarga* durada, que es desenvolupa durant almenys tres generacions (un segle aproximadament).» (ARACIL, 1974, p. 55)

El procés podríem imaginar-lo en esquema de la següent manera. Si els idiomes són X i V, els sectors de gent destinataris són A i B i els sectors de gent emissors són C i D, tindrem les següents etapes:

Etales:

1/	A	B	2/	A	B	3/	A	B
C	X	X	C	X	X	C	X	X
D	X	X	D	X	V	D	V	V

4/	A	B
C	X	V
D	V	V

5/	A	B
C	V	V
D	V	V

= Substitució total

Aracil proporciona diversos exemples imaginaris del procés de substitució: el dels immigrants que arriben a una comunitat on la llengua autòctona els és amagada i, així, no aconsegueixen mai aprendre-la; el dels xiquets que no reben educació en la llengua dels pares, els quals procuren no parlar-la ni en presència dels seus fills, i el de la parella que s'acaba de conèixer però que ha iniciat la seva relació en la llengua que no els és pròpia, i aquesta acaba essent la seva llengua familiar (Aracil, 1974, pp. 55-57). Aquests exemples il·lustrarien les etapes esquematitzades més amunt: la cinquena representaria la solució final d'aquests i d'altres possibles exemples-situacions.

«Els canvis estructurals concomitants de la substitució il·lustren la (re)adaptació funcional de l'estructura lingüística a l'ús. Mentre l'estructura de la varietat dominant s'enriqueix, la de la recessiva s'empobreix. També són significatives la mena i direcció predominants de les interferències estructurals, que són generalment el vestigi històric més durable del procés.» (ARACIL, 1979, p. 116)

És un fet suficientment conegut que quan una varietat lingüística perd esferes d'aparició, sobretot si aquestes s'identifiquen amb registres cultes i formals, la seua estructura se'n ressent en anar abandonant les pròpies formes —lèxiques, sobretot— i prendre les de la varietat en pugna. Així és com molts parlants, en trobar-la insuficient per a les seves necessitats, acaben rebutjant-la.

Aracil també emprà el terme replegament per a referir-se al concepte sobre el qual estem reflexionant. En aplicar-lo al cas català, afirma que hi ha hagut un replegament social, però no territorial (almenys d'una manera perceptible). Crec que caldria fer-hi una seriosa esmena pel que fa a la «perceptibilitat» del replegament històric ja acomplert a les regions valencianes dels rius Segura i Vinalopó (Montoya, 1982, pp. 130-132). En qualsevol cas, el terme replegament podríem entendre'l com a sinònim de desplaçament, però mai com a idèntic a substitució.

1.6. F. Gimeno entén el canvi lingüístic com a inserit dintre d'una comunitat sociolingüística de parla, la qual

«...vendria definida por referencia a (sub)grupos sociales que comparten determinados comportamientos evaluativos y modelos abstractos de variación.» (GIMENO, 1982 c)

Aquests models abstractes de variació quedarien suficientment explicitats amb la confecció de gramàtiques multilectals, que recollirien totes les varietats (o lectures) d'una comunitat i donarien compte de llur variació i usos propis. Cada canvi lingüístic al seu si aniria «observat» en el seu curs per la corresponent regla variable. Segons Labov, la regla esdevindrà semicategòrica i, finalment, categòrica, una vegada el canvi s'hi haja resolt (Labov, 1978). Així constituïda, la sociolingüística històrica resoldria el problema de la reconstrucció d'estats passats, de les gramàtiques successives:

«...la confirmación actual de las hipótesis sobre la conservación y sustitución de la lengua, la configuración de bilingüismo y diglosia, las técnicas de medidas alternativas de bilingüismo, etc., no implican, a modo de conclusión, que son también válidas para el pasado. Más bien, son propuestas verificables del presente, para alumbrar hipotéticamente los procesos históricos del cambio lingüístico.» (GIMENO, 1982 c)

1.7. S'evidencia, a partir de les diverses opinions que he aportat, la necessitat de destriar conceptes, tal com he avançat més amunt (paràgraf 1.2.). Anomenarem *substitució lingüística* el resultat de la superposició d'una llengua sobre un àmbit que abans ocupava una altra. Aquest àmbit podrà ser *geogràfic, social o diafàsic*, i tindrà un sentit globalitzador. Quan només tinga un abast parcial, es quedarà en *desplaçament*. És a dir, una llengua X pot deixar de ser parlada per uns quants individus d'una determinada classe social; aleshores direm que s'ha *desplaçat* dintre d'aqueixa classe. I només parlarem de *substitució* quant tot el sector social en qüestió abandone la llengua X en favor de la V. Per *canvi lingüístic* entendrem aquell esdevingut en un punt intern del sistema estrictament lingüístic o bé aquell que ha modificat un dels múltiples usos en societat del sistema. El primer podria ser un *canvi estructural* i el segon un *canvi d'ús*. Per exemple, una llengua pot perdre totes les consonants que es troben a final de mot (*canvi en l'estructura*) i, per una altra banda, pot perdre l'ús que gaudia a les cerimònies religioses (*canvi d'ús*).

Podríem reconstruir ara l'esquema a la inversa. La llengua X (o bé la seva comunitat) perd un ús religiós; com a conseqüència s'empobreix el seu lèxic religiós; a partir d'aquí els clergues decideixen abandonar-la perquè ja no els és útil, i, per fi, a causa d'un corrent solidari de classe, el grup social on s'insereixen els clergues, acaba oblidant-la també. Mentrestant, la llengua V (la forana en un principi) ocupa l'ús religiós, aporta un lèxic escaient per a les cerimònies, és parlada pels clergues, i s'escampa a tot el grup social d'aquests. Finalment, V ha substituït X. Si la classe «substituidora» té interès i poder, pot assolir una substitució a tot el seu territori o comunitat (geogràfica) i exhaurir tots els àmbits de X.

2. ELS CASOS D'ELX I ALACANT DURANT LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX

2.1. Les ciutats d'Elx i Alacant, com tot el sud valencià, constituïren una ben minsa aportació a la nostra Renaixença literària i cultural. Les lletres valencianes del segle XIX es van limitar pràcticament —llevant honorables excepcions— al gènere teatral del sàinet i al periodisme satíric i humorístic. Aquesta va ser la literatura en llengua autòctona que es conreà a les primeres ciutats del País Valencià.

Les causes del fracàs de la Renaixença s'han buscat més en el camp de la política i la sociologia que en el de la sociolingüística. Només caldrà exceptuar les dignes aportacions de Lluís V. Aracil:

«La Renaixença va ser sobretot una resposta i una alternativa a la recessió del català, precisament quan la seva extinció a la llarga va esdevenir una possibilitat real previsible».
(ARACIL, 1979, p. 118)

Del mateix autor caldrà no oblidar la densa introducció a una reedició actual de dues obres d'Escalante (Aracil, 1968).

Tant els sàinets com la premsa humorística es nodrien de la parla del carrer, sense cap afany de correcció ni ganes de fer-ho, ja que es tractava d'oferir al públic

un subproducte que mogué a la riulla. Amb aquesta garantia, he estudiat algunes fonts literàries locals d'Elx i Alacant, compreses entre els anys 1860 i 1899. He triat dos saineters alacantins: F. Tordera (1860) i J. Borrás (1886), un d'il·licità: L.G. Llorente (1874 i 1879) i la revista *El Cullerot Alicanti* (1897-1898) i *El Bou*, d'Elx (1885). Tots els autors eren autòctons i es limitaven a reproduir el valencià meridional propi d'Elx i Alacant.

2.2. Els dialectòlegs han classificat i classifiquen els parlars il·licità i alacantí dins l'anomenat valencià meridional. Barnils (1913) identificava aquest geolecte amb la província d'Alacant; Sanchis Guarner (1933) parlava d'un imprecís alacantí, i Joan Veny (1970) el limita entre Alzira i Guardamar, per bé que gairebé tots tres semblen fer-ho per motius purament metodològics. Les investigacions dutes a terme des de la Universitat d'Alacant per F. Gimeno (1982 b) i J. Colomina (1982 i s.d.) demostren ben clarament que els límits pel nord d'aquest geolecte són els de la històrica línia fronterera de Biar-Busot (primera demarcació entre els Regnes de València i Múrcia). La zona comprén les comarques de l'Alacantí, Baix Vinalopó (amb Guardamar) i Vinalopó Mitjà (sense els illots d'Elda i Asp). De l'Alcoià i la Marina cap amunt ja caldria parlar d'un valencià general, que veuria la seva fi en el recorregut del Xúquer. Pel que fa a «l'alacantí-vinalopó» (tan encertadament batejat per Gimeno) els trets més destacables serien la forta desaparició de les /d/ intervocàliques; la ràpida expansió del digtong [áɯ] com a dissimilació de [õɯ]; l'entonació típicament castellana de la frase; la nul·la velarització de les /l/, i l'existència de castellanismes inusuals a la resta del País Valencià (vegeu tots els autors citats en aquest paràgraf).

Dins d'aquest espai geolectal, Elx i Alacant no diferien massa entre si durant el segle XIX. Avui que la comunicació —en la nostra llengua— ha augmentat entre totes dues ciutats, les diferències han crescut. A tall d'exemple, podem esmentar el pretèrit perfet simple (*vingué, pensí, anàrem*), vigent a Elx i oblidat a Alacant en favor del pretèrit perfet perifràstic (*va venir, vaig pensar, vam anar*); o les dissidències lèxiques *llevar* i *sacar* (a Elx) per *dur/portar* i *traure* (a Alacant).

2.3. Dels textos en «alacantí-vinalopó» del segle passat he triat set característiques fonètiques i morfològiques que ofereixen variació entre les dues ciutats, els diferents autors i els diversos papers literaris estudiats. Les anomenarem *variables*, d'acord amb Labov (1978). Vegem-les:

- 1) -R final d'infinitiu més un pronom enclític començat per consonant: *donar-te, oferir-li, anar-se'n*, etc. Aquesta -R pot ser pronunciada o elidida.
- 2) -D- en posició intervocàlica de mot: *llaurador, seda, vida, Nadal*, etc. Igual que l'anterior, aquest so pot ser present o absent.
- 3) L'article determinat, en nombre plural i gènere femení, ofereix tres variants: *les, els* o *es*.
- 4) La preposició *per a* n'ofereix també tres: *per a, pe a* i *pa*.
- 5) L'adverbi de lloc *ací* té dues formes: *ací* i *aquí*.
- 6) La forma verbal *hi ha* presenta tres alternatives: *hi ha, hi ha-hi* (amb reducció de l'*hi*) i *ha-hi* (amb inversió).
- 7) El pretèrit perfet pot ser usat en qualsevol de les dues realitzacions que li són pròpies: simple o perifràstica: *aní, pensà* o *vaig anar* i *va pensar*.

Al quadre adjunt apareix plasmada en percentatges una quantificació de la freqüència d'aparició de les alternatives més modernes o innovadores de les variables vistes (és a dir, aquelles productores dels canvis estructurals).

Observem que aquests canvis troben més camp a Alacant que a Elx, llevat de *hi ha-hi/ha-hi*, que dona un empat, i del perfet perifràstic, que guanya a la capital del Baix Vinalopó. Tanmateix, resulta que avui el perfet simple ha caigut en desús

	Tordera 1860	Borràs 1886	El Cu- llerot 1898	Suma Alacant	Llorente		El Bou 1885	Suma Elx	Sainets	Periò- dics
					1874	1879				
-R+Enc→∅	0%	0%	67%	22%	0%	0%	50%	16%	0%	58%
-D→∅	65%	15%	80%	53%	26%	3%	81%	36%	27%	80%
els, es	0%	30%	17%	15%	0%	3%	0%	1%	8%	8%
pe a, pa	50%	100%	56%	68%	45%	17%	78%	46%	53%	67%
aquí	100%	0%	100%	66%	0%	5%	100%	35%	26%	100%
hi ha-hi ha-hi	67%	84%	92%	81%	70%	78%	100%	82%	74%	96%
PRE. PERFET PERIFR.	0%	0%	0%	0%	14%	0%	34%	16%	3%	17%

a Alacant, i a Elx és ben viu encara. Segurament, una mostra més ampla hauria proporcionat uns resultats més lògics amb l'evolució actual d'aquestes formes.

2.4. Hem vist quines són les variables lingüístiques; els canvis que es mostren en l'heterogeneïtat que els és pròpia. Ara bé, aquesta heterogeneïtat és ordenada d'acord amb unes altres variables: les independents. Aquestes, en una situació de llenguatge parlat, seran la classe socio-cultural, generacional, sexual, ètnica, etc. I, en una altra dimensió, hi ha les variables estilístiques o estils contextuals: familiar, corrent, relaxat, formal, culte, etc.

El nivell d'aplicabilitat d'aquestes darreres variables al nostre propòsit (llenguatge escrit) és més baix que al llenguatge parlat, analitzat per Labov (1978). Pel que fa a les independents, podem establir-hi unes coordenades socio-culturals diferencials entre teatre i premsa. Els periòdics eren republicans i anticlericals (d'esquerres, doncs); anaven adreçats a les classes més populars. Les publicacions dretanes, per un altre costat, s'estimaven més emprar sempre el castellà a les seves planes. És a dir, hi ha una tradició innegable d'idees progressistes als periòdics fets en valencià (encara que fos valencià macarrònic). Pensem també que aquesta era la varietat lingüística més assequible a una població (=classes baixes) que amb prou forces parlava el castellà i que patia un alt índex d'analfabetisme: a València era d'un 58,3% i ni a Alacant ni a Elx devia ser inferior (Aracil 1968, p. 22; Castaño 1980). Això duia implícit un menor coneixement del castellà —que solia entrar només per l'escola— i, per tant, una major probabilitat d'entendre les lectures «oïdes» dels periòdics en el seu propi idioma.

Dels saineters només tenim notícies clares sobre l'origen de L.G. Llorente, pertanyent a la noblesa il·licitana. Casualment, és l'únic autor que s'allunya una mica de la parla popular en escriure participis de passat acabats en (-ada) com *guardada*, *aconsellada*, *burlada*, *jurada*, *casada*, etc. Hem de suposar-li, per tant, uns mínims coneixements de la llengua culta i un cert contacte amb els renaixentistes de València.

Les variables estilístiques augmenten, per una altra banda, l'oposició premsa/

teatre. L'estil dels sainets, en vers, devia ser més vigilat que el de la premsa, cosa que conduiria els seus autors a exercir una major reflexió sobre l'idioma recurrent a les variables més antigues, per un costat, i col·locant aquelles que s'ajustaren al còmput sil·làbic dels versos. Això és: si amb *pa* li mancava una sil·laba, *per a* li resolía el problema. Per contra, l'estil periodístic, de xafardeig a nivell de veïnat, es trobava ben còmode vulgaritzant i castellanitzant la llengua al màxim sense necessitat de calfar-se massa el cap.

2.5. Els canvis estructurals que estem analitzant progressen més a Alacant que a Elx, com es pot deduir de les sumes dels percentatges per a cada ciutat. Alguns d'aquests canvis, com *pa*, *aquí* i *ha-hi*, si bé no podem «acusar-los» manifestament de castellanismes, sí que hem de reconèixer que són més semblants a les formes castellanenes. Podríem, doncs, llançar la hipòtesi que el parlar d'Alacant es feia més permeable al castellà que el d'Elx.

A l'exemplar del *Cullerot Alicantí* de data 3-IV-98 hi ha la narració d'una anècdota intrascendent i s'hi transcriu un fragment de diàleg entre un pare i un fill. A partir del diàleg, el periodista posa en boca dels interlocutors l'idioma castellà. És a dir, el pare s'adreçava al fill en castellà. En altres exemplars hi ha diferents referències indirectes a l'ambient castellanitzant. A un que llig una gramàtica castellana feta per a valencians, li diu el seu interlocutor: «Quedaves lloit si algú te parlara en castellà.» Tot seguit afegí: «Si anares á una casa de visita y foren castellans...»

Ens trobem ara amb canvis en els usos de l'idioma: el pare no usa el català per a parlar al seu fill i el qui estudia la gramàtica castellana ho fa precisament per a usar aquesta llengua (=no usar el català) si alguna persona, per Alacant, li parla en castellà. Hi ha (hi havia) una clara premeditació per a reduir els usos del català.

La darrera frase transcrita ens duria més lluny encara: seria un cas sospitós de desplaçament, puix que podia haver-hi cases on la llengua familiar fos la castellana. Imaginem que aquestes famílies no serien immigrades en aquella època; més probablement pertanyerien a les classes altes de la ciutat, aleshores ja en vies de substitució lingüística.

En l'obra de Borràs (1886), que es desenvolupa en una barberia, tots els personatges són trets d'ambients populars: parlen català —valencià dialectal— i llegeixen *El Cullerot* (tota la trama gira entorn d'una lectura errònia feta en aquest periòdic). Només dos clients de la barberia, *Don Clemente* i *Don Benito* —amb un *don* ben significatiu, posat per l'autor—, parlen en castellà. La resta de personatges (*Mariana*, *Toneta*, *El Tio Felis*, *Chaumet*, etc...) empen la llengua del poble, llevat, és clar, d'aquelles ocasions en què s'han d'adreçar als *Dons*... El primer cas seria de desplaçament: *Don Clemente* i *Don Benito* pertanyen a una classe que està desplaçant el propi idioma. El segon plantejaria un simple canvi d'ús de la classe baixa en dirigir-se a certs elements de la classe alta.

Al sainet de Tordera (1860) apareix altra volta el canvi d'ús, però ara afegiria que només intencionat. Una xicota, que pretén un militar castellà recentment arribat a Alacant, intenta parlar-la en la llengua d'ell:

JUAN: Pues entonces, dulce sueño,
debieras gritarme á mí:
guerra al infiel marroquí!
guerra al salvaje rifeño!

MARIA: Calla, calla, que'm fas por,
de oírte estoy tremolando,
la pena me'stá aufegando
y la angustia'm desfá el cor.

Realment, cal dir que el que importa és la intenció de canviar d'ús i no tant la pertinença a una llengua o altra de les frases pronunciades.

No he fet esment de les actituds en aquest treball. Apuntaré, de passada, que poden influir molt en els canvis d'ús, tal com s'aprecia al següent passatge:

- SAORO: ...
Distraído estic parlantli
en la gerga de Alicante.
- JUAN: Siga, que entiendo bastante,
ya estuve otra vez aquí.

Saoro considera la seua llengua com una *gerga*: un llenguatge críptic i amb poc prestigi, que val més limitar el seu ús a determinades ocasions i entre els iniciats. L'actitud del militar foraster ja no és tan lògica...

M. Rubert, un altre saineter alacantí que va escriure la seva obra a començament del segle XX, planteja en *Cuatro casos fulminants* (1905) un cas més avançat de desplaçament lingüístic; gairebé m'atreviria a afirmar que ja hi fa presència la substitució per les dades tan completes que ens proporciona Rubert. L'obra retrata una família de la classe mitjana alacantina dividida entre dues tendències: el desplaçament —afavorit per la mare i la filla— i el manteniment —defensat aferrissadament pel pare—. La llengua és només un dels factors que ajudaran mare i filla a «desplaçar-se de classe» (hi ha l'organització de balls de societat, l'intent de «capturar senyorets» per a la filla, els canvis de vestuari, etc.). Vegem-ne uns fragments:

- FILLA: Muy buenas noches, papás.
MARE: ¿De adónde vienes, hiquita?
FILLA: Vengo de ver a Pilar.
Esta noche, sus hermanos,
la presentación te harán
de un amigo suyo.
- PARE: Vinga chent sense parar..!
FILLA: Hoy estoy tan preocupada...
PARE: Che, y quina falta vos fa...
FILLA: Pierdo el compás de la polca,
y alguna vez en el vals...
MARE: Agustín, *chiula* un bailable
para que pueda ensayar...
PARE: Entre la mare y la filla,
loco me van á tornar.
(...)
Esta dona en la locura
de ser fina y figurar,
s'empaña en ferme tragar
tanta dosis de finura,
qu'estic empachat y plé...
Y en aixó qu'ella diu *ocho*
á mi me te com un mocho.
(.....)
- ARTURO: ¿Da usted su permiso?
PARE: Pasen.
ARTURO: Muy buenas noches, ¿qué tal?
PARE: Yo, molt bé, pera servirlos...
(en un garrot en la ma..!)

Arturo representa els «senyorets» que pretén la filla. Tots ells parlen en castellà. Lògicament, són de la classe a què aspiren a ascendir mare i filla, una classe on el català ha estat substituït ja. La filla ja ha començat a desplaçar el català de la classe mitjana. La mare sempre procura parlar en castellà, fins i tot amb el seu marit; ha canviat la majoria dels seus usos lingüístics anteriors.

Observem la *rara avis* que representa el pare: ni tan sols canvia d'ús de llengua davant els senyorets.

Al final de l'obra queden ridiculitzats mare, filla i senyorets. El pare serà l'heroi i riurà l'últim. Tanmateix, la situació alacantina actual, amb una substitució social molt avançada, fa pensar que Rubert s'equivocava...

2.6. Pel que fa a les fonts literàries il·licitanes, no hi ha cap indicatiu que hi hagués a la ciutat substitució, ni tampoc, desplaçament, i menys encara canvi d'ús. Ni tan sols els canvis estructurals assoleixen percentatges importants. Es tracta, indubtablement, d'un cas de conservadorisme lingüístic (estructural) i de manteniment de la llengua pròpia.

Fins i tot, en una de les obres de G. Llorente (1874) es planteja el cas contrari:

«Contamos de la Olier
que sense ser valensiana
es presta de bona gana
de valensiana al paper.»

Es tractava d'una actriu sevillana que, pel que es veu, arribà a interpretar papers en català als sainets representats a Elx (v. Castaño, 1980).

Això és prou simptomàtic. És el foraster qui ha de canviar els seus usos lingüístics i integrar-se a la comunitat que l'acull, encara que siga un personatge (una actriu).

Es pot concloure que Elx era —com encara ho és, per oposició a Alacant— una de les places més fidels a l'idioma.

2.7. Podríem ara cloure aquestes reflexions vuitcentistes amb el contrast amb dades estadístiques actuals sobre l'estat de la qüestió. Comptem amb una informació més completa sobre Alacant que sobre Elx, però ens valdrà per a fer-nos-en una mínima idea. Sobre la capital provincial hi ha les fonts de Ventura (1975), Gimeno (1978) i Mira (1981).

L'enquesta de Ventura dona un 47,7% d'alacantins catalanoparlants, majoritaris als barris perifèrics i minoritaris als barris centrals. El motiu és clar: d'aquests catalanoparlants, només el 43% ha nascut a la ciutat, la resta són immigrants en la seva majoria dels pobles de la província. La conclusió es fa evident: el català es manté avui a Alacant gràcies als immigrants *alacantins-provincials* que s'han sumat als pocs catalanoparlants autòctons que hi quedaven. Ara bé, ni el futur d'aquests és gaire clar, puix que la meitat dels catalanoparlants confessa que no transmet la llengua als fills, i...

«El otro 50 por ciento sí hablan en valenciano a sus hijos, pero alguno señala que cuando hay personas extrañas delante, cambian al castellano: todo parece indicar que se oculta la lengua vernácula como una verdadera lacra social; por lo menos, queda reducida al ambiente familiar, y sin ningún relieve social.» (VENTURA, 1975, p. 34)

Es tracta, doncs, d'un problema d'ús en societat que s'afegeix al de la substitució acompanyada entre els autòctons i la no assimilació dels immigrants castellans.

El treball de Gimeno (1982 a) discorre sobre el tema de les actituds a tres localitats de la província a més d'Alacant (una d'aquestes és castellanoparlant: Asp). A la pregunta de «¿Es sent incòmode quan parla o sent parlar en valencià?», Alacant, amb un 21,9%, presenta la major quantitat de prejudicis envers el vernacle. La suma de les altres respostes fa inferir:

«Per localitats, Alacant presenta el major percentatge d'actitud negativa davant l'ús del valencià (...). Altrament, Penàguila i Aspe, una vegada més, presenten el major grau d'actituds integratives envers el sociolecte valencià». (GIMENO, 1982 a, p. 58)

Mira (1981) ens presenta uns resultats sobre nombre de parlants una mica contradictoris respecte als de Ventura (1975). Per a Mira, parlen o saben parlar català el 25,3% dels alacantins. No és possible que la diferència d'anys (cinc) haja fet variar tant la proporció. Possiblement, el defecte radique en el mostreig, bé de Ventura, bé de Mira. El cas és que Mira descobreix el major nombre de catalanoparlants a la zona centre i el menor a la perifèria. Destaquem, però, les conclusions no numèriques:

«Els resultats, com era d'esperar, ofereixen els percentatges més baixos de valencianoparlants de totes les poblacions enquestades (del País Valencià, vol dir) (...) la proporció de valencians de naixement, i de fills de valencians, que parlen valencià, és també la més baixa registrada. (...) a Alacant apareix una combinació única d'alts percentatges d'immigració units als alts percentatges de població nativa castellanitzada ja de dues o més generacions».* (MIRA, 1981, p. 77)

L'enquesta de Mira (1981) també es va aplicar a Elx, on el resultat de catalanoparlants és prou similar al d'Alacant: 29%. Tanmateix, caldrà fer alguna observació important.

El corrent immigratori rebut per Elx ha estat molt més gran que el d'Alacant i, a més a més, no hi han anat catalanoparlants de la resta de la província, sinó castellans de l'Horta d'Oriola, de Múrcia i d'Andalusia, principalment. A la zona vella il·licitana hi ha un alt percentatge de xiquets catalanoparlants, un 37% d'immigrants i un 4,5% d'assimilació entre aquests darrers.

«Els fills de valencians (...) presenten en bloc una continuïtat lingüística superior fins i tot a la mitja (...) arreu del País (...) Cosa que reforça encara més la impressió que la població autòctona (...) forma un bloc lingüístic bastant consistent.»

Fora ja d'enquestes, que poden aproximar-se més o menys a la realitat, la impressió personal de qui visita i/o coneix ambdues ciutats és que a Elx «es parla valencià», però a Alacant només se sent per les proximitats a l'Estació d'Autobusos. Un immigrant que arribe per primera volta a Elx s'adonarà que els autòctons parlen un idioma propi, però aquell que arribe a Alacant (si no és «alacantí-provincial»), ho notarà massa diferència respecte al lloc d'origen seu.

Novembre del 1982

* La cursiva correspon a una afegitú aclaridor de l'autor d'aquest article.

BIBLIOGRAFIA

- ALARCOS LLORACH, E. (1953), «Sistema fonemático del catalán» *Archivum*, III, pp. 135-146.
- , (1973), «De fonología catalana: la vocal neutra», *Archivum*, XXIII, pp. 293-297.
- ALCOVER, A.M. (1908), «Una mica de dialectologia catalana», *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, IV, pp. 194-303.
- ANDERSON, J.M. (1973), *Structural Aspects of Language Change*, London, Longman. Trad. cast.: *Aspectos estructurales del cambio lingüístico*, Madrid, Gredos, 1977.
- ARACIL, Ll.V. (1968), «Introducció» a Escalante, E., *Les xiques de l'entresuelo i Tres forasters de Madrid*, Lavínia S.A. («Garbí», núm. 7), València-Barcelona.
- , (1974), «Educació i sociolingüística», a *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 2, 1979, pp. 33-86.
- , (1979), «Substitució lingüística» al *Diccionari de les Ciències de la Societat als Països Catalans*, Edicions 62, Barcelona. Reproduït a Aracil, Ll.V., *Papers de sociolingüística*. La Magrana («Els Orígens»), Barcelona 1982, pp. 115-120.
- BADIA, A.M. (1951), *Gramàtica Històrica Catalana*, Tres i Quatre, València 1982.
- BARNILS, P. (1913 a) *Die Mundart von Alacant. Beitrag zur Kenntnis des Valencianischen*, Biblioteca Filològica de l'Institut de la Llengua Catalana, Barcelona.
- , (1913 b), «El parlar apitxat», *Bulletí de Dialectologia Catalana*, I, Barcelona, pp. 18-25.
- BORRÀS, J. (1886), *El cullerot*, Alacant.
- BOU, EL (1885), núm. 2, 14.3.1885, Elx. Reproduït a Barnils (1913 a, pp. 89-96).
- CASTAÑO, J. (1980), «El sainete ilicitano del siglo XIX», en *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*; n.º 31, segunda época, sepbre.-dicbre. 1980, pp. 169-189.
- COLOMINA, J. (1982), «El parlar del Camp d'Alacant», *Congrés d'Estudis del Camp d'Alacant*, març-abril 82, Alacant.
- , (s.d.), «El valencià meridional: tres notes fonològiques», en Gimeno, F. *et al.*, *Introducció al sociolecto valenciano meridional*, Caja de Ahorros Provincial, Alicante, pp. 142-163 (en aprovació).
- COSERIU, E. (1958), *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, Gredos, Madrid, 1973.
- CULLEROT, ALICANTÍ, EL. (1897-1898), números de gener, abril i juliol de 1897 i abril de 1898, Alacant.
- FISHMAN, J.A. (1968), «Language Maintenance and Language Shift as a Field of Inquiry: Revisited», in Dil, A.S., (ed.), *Language in Sociocultural Change. Essays by J.A. Fishman*, Stanford, California, Stanford University Press, 1972, pp. 76-134. Trad. cast.: «Mantenimiento de la lengua y desplazamiento de la lengua», en Fishman, J.A., *Sociología del lenguaje*, Càtedra, Madrid, 1979, pp. 135-180.
- GIMENO, F. (1978-1982 a) «Alternatives al bilingüisme valencià meridional: a propòsit d'una preenquesta sobre actituds lingüístiques», en *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 4, València 1982, pp. 51-61.
- , (1982 b), «Die Mundart von Alacant i el bilingüisme alacantí de l'àrea Alacantí-Vinalopó», en *Congrés d'Estudis del Camp d'Alacant*, març-abril 1982, Alacant.
- , (1982 c), «Hacia una sociolingüística històrica», *X Congreso Mundial de Sociología*, Ciudad de México, 16-21 agost 1982 (en premsa).
- JAKOBSON, R. (1931), «Principles de phonologie historique» en Troubetzkoy, N.S., *Principles de phonologie*, Paris, Éditions Klincksieck, 1964, pp. 315-336.

- JUD, J. (1915) «Problema der Altromanischen Wortgeographie», *Zeitschrift für Romanische Philologie*, XXXVIII, 1914-1915, pp. 1 i ss.
- LABOV, W. (1965), «On the Mechanism of Linguistic Change», in Kreidler, Ch. W. (ed.) *Report of the Sixteenth Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Studies*, Washington D.C., pp. 91-114.
- , (1978), *Sociolinguistic Patterns*, Oxford.
- LLORENTE, L.G. (1874), *Pepeta la Espardeñera u la sal de les tancahores*, Elx, 1922.
- , (1879), *Buscar la parpalla*, Elx.
- MARTINET, A. (1955), *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berne, Francke. Trad. cast.: *Economía de los cambios fonéticos. Tratados de fonología diacrónica*, Gredos, Madrid, 1974.
- MENÉNDEZ PIDAL, R. (1926), *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*, Espasa-Calpe, Madrid, 1976⁸.
- MIRA, J.F. (1981), *Població i llengua al País Valencià*, Institució «Alfons el Magnànim», València, pp. 76-85.
- MONTOYA, B. (1982), «Los islotes lingüísticos de Aspe y Elda en el Vinalopó Medio», *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, núm. 35, pp. 119-134.
- SANCHIS GUARNER, M. (1933), *La llengua dels valencians*, Tres i Quatre, València 1972⁴, pp. 84-87.
- , (1936) «Extensión y vitalidad del dialecto valenciano *apitxat*», *Revista de Filología Española*, XXIII, València, pp. 45-62.
- , (1950), *Gramàtica Valenciana*, Ed. Torre, València.
- , (1953), *La cartografía lingüística en la actualidad y el Atlas de la Península Ibérica*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Palma de Mallorca.
- SAUSSURE, F. de (1916), *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris, 1972⁵.
- STRUBELL, M. *Llengua i població a Catalunya*, La Magrana (1982), Barcelona, pp. 115-120.
- TORDERA, F. (1860), *Un fill digne d'Alacant o entusiasmo contra el moro*, Alacant.
- VALLVERDÚ, F. (1980), *Aproximació crítica a la sociolingüística catalana*, Edicions 62, Barcelona.
- VENTURA, A. (1975), «Encuesta sobre la lengua de Alicante», *Información*, 12.6.75, pp. 33-36.
- VENY, J. (1970), «El valencià meridional», en *Actes del II Col·loqui Internacional sobre el Català*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1976.
- , (1978 a), *Els parlars*, Dopesa, Barcelona.
- , (1978 b), *Estudis de geolingüística catalana*, Edicions 62, Barcelona.
- WEINREICH, U. (1953), *Languages in Contact. Findings and Problems*, The Hague-Paris, Mouton, 1974. Trad. cast.: *Lenguas en contacto. Descubrimientos y problemas*, Ediciones de la Biblioteca de la Universidad Central, Venecuela, 1974.
- WEINREICH, U., LABOV, W., i HERZOG, M.I. (1968), «Empirical Foundations for a Theory of Language Change», in Lehmann, W.P. i Malkiel, Y., (eds.), *Directions for historical linguistics: a symposium*, Austin, pp. 95-195.